

A „PUSZTÍTÓ UTÁLATOSSÁG” ÉS A „SZENT HELY”

SZABADOS ÁDÁM

Jézus a vég eljövételével kapcsolatban utalást tesz valami „pusztító utálatosságra”, melyről Dániel könyvében olvashatunk. „Amikor pedig meglátjátok a pusztító utálatosságot, ahogy Dániel próféta megmondta, ott állni a szent helyen – aki olvassa, értse meg! –, akkor azok, akik Júdeában vannak, meneküljenek a hegyekbe, aki a ház tetején van, ne szálljon le, hogy kihozzon valamit, és aki a mezőn van, ne térjen vissza, hogy elhozza felsőruháját. Jaj a terhes és a szoptató anyáknak azokban a napokban! Imádkozzatok, hogy ne kelljen télen, sem szombaton menekülnötök. Mert olyan nagy nyomorúság lesz akkor, amilyen nem volt a világ kezdete óta mostanáig, és nem is lesz soha.” (Mt 24,15-21) Ebben a rövid írásban két kérdésre keresem a választ: 1. mi lehet az a „pusztító utálatosság”, amiről Jézus beszél, és 2. mi az a „szent hely”, ahol ez az utálatosság megjelenik?

1. A „PUSZTÍTÓ UTÁLATOSSÁG”

Jézus maga mondja, hogy Dániel könyvéből veszi a képet, ahol a 9,27, 11,31 és 12,11 versek görög fordításában szó szerint ugyanazokat a szavakat találjuk, mint Máté evangéliumában (βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων). A Septuaginta a héber מַשְׁחָוּת רַקִּוּשׁ szóösszetételt fordítja „pusztító utálatosság”-nak. A 9,27 kissé homályos, amit a Károli („útálatosságok szárnyán pusztít”) és az Új Protestáns fordítás („A templom szegélyére odakerül az iszonyatos bálvány”) közötti különbség is mutat. A héber szövegben nem egyértelmű, hogy a „pusztítás szárnyán lévő utálatosság”-ról, vagy a „szárnyon lévő pusztító utálatosság”-ról van-e szó. A Septuaginta az utóbbi mellett teszi le a voksát, ráadásul a „szárnyat” a templommal azonosítja (ἐπὶ τὸ ἱερόν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ἔσται). A 11,31-ben a pusztító utálatosság valóban a szentélybe kerül, és a 12,11 szintén az áldozatok megszüntetésével hozza kapcsolatba ezt a valamit. Jézus is úgy értelmezi a szöveget, hogy a pusztító utálatosság a szent helyen áll (ἔστος ἐν τόπῳ ἁγίῳ).

A megfejtéshez először a Makkabeusok két könyve visz közelebb, mely könyvek Jézus számára sem voltak ismeretlenek. A Makkabeusok első könyve 1,54 azt mondja: „A Kiszlév hónapnak 15. napján a 145. esztendőben a király /a szeleukida IV. Antiokhosz Epiphaneusz/ az égőáldozati oltárra elhelyezte a pusztítás utálatosságát (βδέλυγμα ἐρημώσεως), és Júdea városaiban köröskörül magaslati oltárokat építettek.” Az 59. versben azt olvassuk, hogy „Minden hónap 25. napján áldoztak a bálványoltáron, amely az égőáldozati oltáron állt.” Ez a bálványoltár volt az utálatosság. A 2 Makkabeus 6,2-ből kiderül, hogy az oltárt Antiokhosz Zeusz számára építtette, és azt is tudjuk, hogy többek között disznót áldozott rajta, ami aztán szikraként robbantotta be a makkabeus felkelést. Jézus talán erre a felkelésre emlékeztet, amikor a hegyekbe való menekülésre buzdít, hiszen a felkelés kezdetén annakidején

Mattatiás a fiaival a hegyekbe menekült (1Makk 2,28; 2Makk 5,27). Dániel próféciája tehát úgy tűnik, először Antiokhosz idejében teljesedett be.

Jézus azonban újabb beteljesedésről is beszél. A pusztító utálatosságot megint felállítják majd a szent helyen, és a hívő júdeaiaknak ismét menekülniük kell a hegyekbe. Mivel Jézus a Máté 24-ben folyamatosan két eseményről beszél, Jeruzsálem pusztulásáról és a világ végéről, feltételezhető, hogy a pusztító utálatosság valahogy kapcsolódik Jeruzsálem pusztulásához. A Kr. u. 66-ban kitört zsidó háború, melyről Josephus Flavius részletesen beszámol, azzal végződött, hogy a rómaiak bekerítették, majd elfoglalták Jeruzsálemet, és lerombolták a szent helyet. N. T. Wright szerint az evangélisták valószínűleg nem akarták nyíltan megnevezni Rómát, ezért titkosították az üzenetet („aki olvassa, értse meg!”) (*Jesus and the Victory of God*, 511). Nem teljesen egyértelmű, hogy a zsidó háború végén pontosan mikor következett be a szentélynek az az utálatos beszennyezése, melyre Jézus utal.

Craig Blomberg magának a templomnak a lerombolására gondol (*Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*, 86), illetve az sem elképzelhetetlen, hogy a beszennyezés akkor történt, amikor a katonák bevitték a római jelvényeket a szentek szentjébe. R. T. France szerint viszont ez már túl késő lett volna a hívők menekülésére, ezért felveti annak a lehetőségét, hogy nem a rómaiak, hanem a városon belül zajló zelóta tevékenységek tették tisztátalanná a szentélyt, amikor az ostrom idején saját főpapot állítottak, aki különböző szertartások bemutatásával komoly megoszlást váltott ki a zsidók körében is (*The Gospel of Mark*, 525). Ami egyértelműnek látszik az az, hogy Kr. u. 68-70 között Jézus jövendölése alapján a jeruzsálemi templomot az antiokhoszi pusztító utálatossághoz hasonló megbecstelenítés érte. Eusebiosz egyháztörténész szerint a jeruzsálemi keresztények még időben a Jordánon túli Pella városába menekültek, mert emlékeztek Jézus szavaira.

Exegéták véleménye viszont eltér azzal kapcsolatban, hogy a Jeruzsálem pusztulásakor bekövetkezett esemény Jézus szavainak egyetlen beteljesedése, vagy ugyanúgy előképe csak a végső beteljesedésnek (valamiféle végső pusztító utálatosságnak), ahogy Jeruzsálem pusztulása is előképe volt az egész kozmosz feletti ítéletnek. Mivel a Máté 24-ben folyton változnak az idősíkok, és kommentátorok soha nem jutottak megegyezésre azzal kapcsolatban, hogy a szövegből mi vonatkozik Jeruzsálem pusztulására, és mi a világkorszak végére (ha egyáltalán a két dolgot különválasztják), nehéz bizonyossággal megmondani, hogy Jézus második eljövetele előtt újra beteljesedik-e a jövendölés. A szöveg szerkezetéből nekem az a benyomásom, hogy érdemes számolni még egy pusztító utálatossággal a történelemben. A Máté 24,21 is arra enged következtetni, hogy lesz második (illetve immár harmadik) beteljesedés, hiszen a Jeruzsálem pusztulása idején átélt nagy nyomorúság esetében kissé túlzásnak tűnik az „amilyen nem volt a világ kezdete óta mostanáig, és nem is lesz soha” jellemzés.

Két további mozzanat is alátámaszthatja azt a feltételezést, hogy lesz még egy beteljesedés. Az egyik Pál mondata a thesszalonikai gyülekezethez írt második levelében: „Senki semmiféle módon ne vezessen félre titeket. Mert az Úr napját megelőzi a hittől való elszakadás, amikor megjelenik a törvénytíró,

a kárhozat fia. Ez majd ellene támad, és fölébe emeli magát mindennek, amit istennek vagy szentnek mondanak, úgyhogy beül az Isten templomába is, azt állítva magáról, hogy ő isten.” (2Thessz 2,3-4) Az apostol szerint Jézus második eljövételét megelőzi tehát egy Antiokhoszhoz hasonló személy megjelenése, aki azzal teszi utálatossá Isten templomát, hogy beül oda, és istenné teszi magát. Elképzelhető, hogy Jézus végső soron erre a személyre utalt, ez az ember maga lesz a pusztító utálatosság (τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως) a szent helyen (akármire is vonatkozik ez a két szó).

A Pál szavaival való kapcsolatot valószínűsítheti egy másik érdekes mozzanat. Amikor Márk (nem Máté!) Jézus szavait tolmácsolja, a pusztító utálatosságra utalva furcsa nyelvtani alakot választ. A 13,14-ben ugyanis meglepő módon hímnemű alakban beszél az utálatosságról (ἑστηκότα), mely azonban semleges nemű szó (βδέλυγμα). Számos kommentátor (sőt, a Kittel teológiai szótár idevágó cikke is) ebből azt a következtetést szűrte le, hogy maga Jézus is egy konkrét személyre gondolt, ezért nagy valószínűséggel Pál és Jézus ugyanarról beszéltek. R. T. France vitatja ezt a következtetést, szerinte a hímnem egyszerűen Zeuszra emlékeztet, akinek a szobrát állította fel annakidején Antiokhosz, vagy esetleg Caligula szobrára, melyet azonban a tervek ellenére végül nem állítottak be a jeruzsálemi szentélybe. A kérdést nehéz pusztán nyelvtani alapon eldönteni, én azonban hajlok arra, hogy Jézus és Pál szavai között erőteljes kapcsolat áll fenn.

2. A „SZENT HELY”

Jézus hangsúlyozza, hogy a „pusztító utálatosság” a szent helyen lesz látható, és Pál is azt mondja a törvénytípróról, hogy „beül az Isten templomába (εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ) is, azt állítva magáról, hogy ő isten” (2,4). Mindkét esetben egyértelmű az áthallás IV. Antiokhosz Epiphanesz büszke, fennhéjázó tettére, amikor Zeusz szobrát állíttatta fel a jeruzsálemi szentély oltárára, és nyíltan szembeszállt a héberék Istenével. A kérdésem most az, hogy tudhatunk-e bármi közelebbit arról a templomról, amelybe ez a bizonyos „törvénytípró” beül majd.

Sokaknak már a kérdés is furcsa, hiszen magától értetődőnek veszik, hogy a jeruzsálemi templomról van szó. Antiokhosz a jeruzsálemi templom oltárán áldozott disznót Zeusznak, és Titusz idején is a jeruzsálemi szentély megszenteltségének jelentette a pusztító utálatosságot. Amikor Jézus a „szent hely”-re utalt, kézenfekvő, hogy a jeruzsálemi templom szentélyére gondolt. Amennyiben tehát lesz még egy beteljesedése a pusztító utálatosságnak, és ez az utálatosság azonos lesz a Pál által említett törvénytípró személyével, akkor Jézus eljövetele előtt állnia kell majd a jeruzsálemi templomnak, hogy a törvénytípró beülhessen oda. Rengeteg bibliamagyarázó ezért azt feltételezi, hogy a Kr. u. 70-ben lerombolt szentélyt újra fel fogják állítani. A *The Expositor's Bible Commentary* például – sok diszpenzacionalista bibliamagyarázóval együtt – természetesnek veszi, hogy a ναός szó csakis egy Jeruzsálemben helyreállított templomra utalhat, és nem lehet azt metaforikusan értelmezni. Ez a nézet annyira népszerűvé vált, hogy az Öböl-háború és a 2003-as iraki invázió kezdetén rengeteg keresztény

egyenesen azt várta, hogy valamelyik Scud-rakéta eltalálja végre az Omar-mecsetet, hogy a zsidók elkezdhessék a templom újjáépítését a Templom-hegyen. (Gyakran hallottam, hogy már minden készen van az építkezéshez, sőt, a papi ruhákat is megszőtték a kultusz újakezdéséhez; fogalmam sincs, hogy ez igaz-e.)

Komoly problémák merülnek azonban fel ezzel az értelmezéssel. Először is figyelmen kívül hagyja azt a radikális üdvtörténeti változást, mely korábbi bibliai témákat és jelképeket új jelentőséggel ruházott fel és új formákba öntött. Az Újszövetség éppen a jeruzsálemi templom kérdésében gyökeresen új szemléletet képvisel az Ószövetséghez képest, mely az első századi zsidók figyelmét sem kerülte el. István megkövezése mögött nem más, mint a templommal kapcsolatos újszövetségi hozzáálláson való megbotránkozás volt a legfőbb ok. Egyetértek George Eldon Ladd újszövetséges teológussal, aki amellettt érvel, hogy a jeruzsálemi templom újjáépítése és a kultusz újakezdése egyértelmű visszalépést jelentene az üdvtörténetben. A Zsidókhöz írt levél világosan tanítja, hogy Jézus tökéletes áldozata egyszer s mindenkorra feleslegessé tette a jeruzsálemi kultuszt. „Az ószövetségi áldozati rend bármilyen helyreállításának gondolata – akár emlékezőképpen, akár máshogy – szemben áll a Zsidók 8,13-mal, mely félreérthetetlenül azt állítja, hogy az ószövetségi kultusz elavult és közel van az elmúláshoz.” (Ladd: *The Meaning of the Millennium*, 26) A jeruzsálemi templom lerombolásakor beteljesedett a kárpit kettéhasadásával elkezdődött folyamat, és az új szövetség végérvényesen átvette a régi szövetség helyét.

A másik probléma közvetlenül Pál teológiájához kapcsolódik. Vajon Pál szóhasználatában a $\nu\alpha\omicron\varsigma$ tényleg csakis a jeruzsálemi templomra utalhat? A tények ellentmondanak ennek a feltételezésnek. Az 1Kor 3,16-17-ben azt olvassuk: „Nem tudjátok, hogy ti Isten temploma ($\nu\alpha\omicron\varsigma$ θεοῦ) vagytok, és az Isten Lelke bennetek lakik? Ha valaki az Isten templomát ($\tau\omicron\nu\nu$ $\nu\alpha\omicron\varsigma$ τοῦ θεοῦ) megrontja, azt megrontja Isten, mert az Isten temploma ($\nu\alpha\omicron\varsigma$ τοῦ θεοῦ) szent, és ez a templom ti vagytok.” A 2Kor 6,16 hasonlóan Isten újszövetségi népét nevezi Isten templomának: „Hogyan fér össze Isten temploma ($\nu\alpha\omega$ θεοῦ) a bálványokkal? Mert mi az élő Isten temploma ($\nu\alpha\omicron\varsigma$ θεοῦ) vagyunk, ahogyan az Isten mondta: Közöttük fogok lakni és járni, Istenük leszek, és ők az én népem lesznek.” Az Ef 2,20-22-ben pedig ezt írja az apostol: „Mert ráépültetek az apostolok és a próféták alapjára, a sarokkő pedig maga Krisztus Jézus, akiben az egész épület egybeilleszkedik, és szent templommá ($\epsilon\iota\varsigma$ $\nu\alpha\omicron\varsigma$ $\acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\nu$) növekszik az Úrban, és akiben ti is együtt épültök az Isten hajlékává a Lélek által.” Pál tehát használja a templom képét metaforikusan az egyházra, sőt, ez számára a természetes szóhasználat.

Ebből kiindulva nem tűnik elrugaszkodottnak az az értelmezés, hogy a templom képe a 2Thessz 2,4-ben is az egyházra vonatkozik. Amikor tehát a törvénytípró „beül az Isten templomába ($\epsilon\iota\varsigma$ $\tau\omicron\nu\nu$ $\nu\alpha\omicron\varsigma$ τοῦ θεοῦ) is, azt állítva magáról, hogy ő isten”, lehetséges, hogy az egyházban tölt be valamilyen szerepet, mely az istenkáromlással határos. A reformátorok ebből kiindulva hitték, hogy maga a pápa(ság) az Antikrisztus. Kálvin szerint „egy tízesztendő gyermek számára sem lehet akadály az Antikrisztus felismerése”

(Kommentár Pál apostol Thesszalonikabelieknek írt leveleihez, 96). „Hiszen Pál nem máshova helyezi az Antikrisztust, hanem magába az Isten szentélyébe. Nem is kívülről jövő ellenség tehát ez, hanem belső, aki magának Krisztusnak a neve alatt visel háborút Krisztus ellen.” (97) Luther is és a Westminsteri hitvallás (azóta már néhány presbiteriánus egyházban módosított) szövege is éppen ezért a pápaságot nevezte Antikrisztusnak.

Ez azonban nem szükségszerű következtetés még akkor sem, ha a templom képében mi is az egyházat látjuk. A fenti érvek meggyőző ereje ellenére mégsem vagyok biztos abban, hogy Pál a thesszalonikaiaknak írt homályos utalásban Krisztus egyházáról beszél. A kép ugyanis közeli rokonságot mutat IV. Antiokhosz Epiphanesz jeruzsálemi cselekedeteihez, melyekről Dániel könyvében olvashatunk. „Ez a király azt tesz, amit csak akar. Fölmagasztalja és nagyobbak tartja magát minden istennél, és szörnyűségeket mond még az istenek Istene ellen is. De csak addig boldogul, amíg véget nem ér a harag, mert ami el van határozva, annak meg kell történnie. Nem törődik őseik istenével, nem törődik az asszonyok bálványával, egy istennel sem, mert mindegyiknél nagyobbak tartja magát.” (11,36-37) A hasonlóság Dániel és Pál szavai között szembeötlő. Érdeemes tehát meggondolni, hogy vajon nem az egész kép (tehát nem csak a templom) egy metafora-e. Nem arról van-e szó, hogy Pál a törvénytíró kapcsán Antiokhoszra emlékeztet, aki szintén dölyfösen szembeszállt Istennel, és példájává lett mindazoknak, akik később is ezt tették? A jeruzsálemi templom megszenteltetés nem metafora-e, mely az utolsó törvénytíró lázadását vetíti előre, anélkül, hogy annak konkrét formáját meghatározná?

Számos – különböző teológiai hagyományokhoz tartozó – exegeta emellett teszi le a voksát. John Stott, aki maga is lehetségesnek tartja, hogy a templom itt az egyházat jelöli, mégis azt valószínűsíti, hogy a kép általánosabb metaforaként működik: „Lehetséges, hogy Pál az egyházra utal, hiszen többször írta le azt templomként, melyben Isten lakik, és talán azt akarja sugallni, hogy az Antikrisztus behatol a kereszténységbe és foglyul ejti azt. Kétséges azonban, hogy a thesszalonikaiak értették volna-e ezt az allúziót. Azt gondolom, hogy I. H. Marshallnak igaza van: 'Egyetlen konkrét templomról sincs itt szó, hanem a templomba való beülés és önistenítés motívumának használata fejezi ki a gonosznak Istennel való szembenállását.'" (*The Message of 1 & 2 Thessalonians*, 160) Stott szerint a „beül” (καθίσαι) uralkodói mozdulat, mely az Istennel szembeni tiszteletlenség és önistenítés erőteljes képe. Ladd szintén általános metaforát lát a versben: „Az az állítás, hogy ő beül az Isten templomába, metaforikusan fejezi ki – ószövetségi nyelvezettel –, hogy megveti Istent (vö. Ez 28,2; Ézs 14,13-14).” (*A Theology of the New Testament*, 559)

Hajlok arra, hogy egyetértsek Stott, Marshall és Ladd véleményével, bár azt a nézetet sem vetném el, mely a 2Thess 2,4-ben a templomot a keresztény egyházzal azonosítja. Nyomós okunk van arra, hogy ne legyünk túl magabiztosak a konklúzióinkat illetően. A következő versben Pál ugyanis ezt írja: „Nem emlékeztek rá, hogy még amikor nálatok voltam, megmondtam nektek mindezt?” (2,5) Az apostol tehát egy korábbi beszélgetés tartalmára

épít, amelyben mi nem vettünk részt. A thesszaloniak ki tudták tölteni a kommunikáció hiányzó információmorzsáit a Páltól személyesen hallott dolgokkal. Hogy a thesszaloniak hívók számára emiatt mennyivel volt konkrétabb a kép mögötti üzenet, azt kétezer év távlatából már nem fogjuk tudni megmondani. Nem hiszem ugyanakkor, hogy emiatt a Sátán markába eshetnének, különben a Szentlélek világosabb üzenetet hagyott volna ránk.